

Petr VOREL

Peníze a peněžní početní jednotky v 16. století

Při studiu hospodářských dějin raného novověku je podstatné odlišit peníze ve formě fyzicky obíhajících platebních prostředků (většinou v podobě ražených mincí) od peněžních početních jednotek,¹ kterými byla vyjadřována kupní síla těchto peněz v jednotlivých měnových systémech. V písemných pramenech, týkajících se peněžního oběhu tohoto období, se totiž ve většině případů nesetkáváme se záznamy o konkrétních mincích, ale pouze s účetní evidencí částek, vyjádřených v peněžních početních jednotkách. Informace o konkrétních platidlech, která dnes známe jako hmotné prameny z muzejních sbírek či z depotů mincí, tvoří v dochovaných písemných pramenech jen relativně malou část. Důvodem je skutečnost, že raně novověké peněžní platební prostředky neměly homogenní podobu – tedy nebyly tvořeny jen domácími aktuálně raženými běžnými mincemi, ale pestrá směs soudobých i starších ražeb domácích i zahraničních.

S podobnou situací se musel vypořádávat i peněžní oběh středověký.² U něj se však v důsledku pravidelného „renovatio moneta“ a v důsledku poměrně běžné teritorializace jednotlivých mincovních systémů, v jejichž rámci bylo chráněno uplatňování panovnického mincovního regálu, nejednalo o dlouhodobou systémovou záležitost.³

Podstatná změna v evropském peněžním oběhu nastává až od sklonku 15. století, kdy se v obchodním světě začínají objevovat stříbrné obchodní mince nového typu (o vyšší hmotnosti), a zvláště od čtyřicátých let 16. století, kdy byl ev-

¹ Pro termín „peněžní početní jednotka“ bývá užíváno také označení „početní peníze“. To však považuji za méně vhodné, neboť „početními penězi“ rozumíme zpravidla aritmetické pomůcky (početní jettony), používané při matematických výpočtech pomocí tzv. početního stolu (abaku). Viz Emanuela NOHEJLOVÁ-PRÁTOVÁ, *Základy numismatiky*, Praha 1986², s. 24–25, 29–30, 67–68.

² Emil WASCHINSKI, *Mittelalterliche Wechselkurse. Ein Beitrag zur Geldgeschichte*, Berliner Numismatische Zeitschrift 2, 1957, 23, s. 244–249.

³ Peter SPUFFORD, *How rarely did medieval merchants use coin?*, Utrecht 2008, s. 26.

ropský měnový systém podstatně ovlivněn zahájením systematického dovozu velkého množství obchodního stříbra ze španělských zámořských kolonií.⁴

Výrazně se tak zvýšil nejen celkový objem monetarizovaného stříbra, ale také počet různých typů metrologicky odlišných stříbrných mincí, které pronikaly ve velkém množství i do jiných zemí, než ve kterých byly vyráběny jako platidla pro vnitřní oběh. Zvýšilo se také množství stříbrných obchodních mincí tolarového typu, produkovaných primárně pro trh s drahými kovy, ale pronikajících postupně i do přímé peněžní směny. V průběhu 16. století tak v rámci evropského peněžního oběhu dochází k výraznému růstu různých typů fyzické formy platidel s mnoha odlišnými lokálními pojmenováními a s odlišnou platební silou, vyjadřovanou v lokálních peněžních početních jednotkách. Díky peněžní početní jednotce, svou podstatou ekonomicko-aritmetickému nástroji, který mohl, ale nemusel mít svůj fyzický ekvivalent v ražených mincích, mohly i běžné mince, nejen ražby obchodní, sloužit jako prostředek směny daleko za hranicemi politické moci svého vydavatele.

Podstatu peněžních početních jednotek 16. století se pokusím vysvětlit na příkladě českého měnového systému v jeho středoevropských souvislostech.

Nejprve je zapotřebí vzít v potaz fyzickou podobu soudobých platidel. Na počátku raného novověku představují ražené zlaté a stříbrné mince hlavní fyzickou podobu peněz, i když i středověká ekonomika znala jiné formy peněžních prostředků. Spolu s rozvojem rozsáhlých obchodních sítí, zajišťovaných italskými, jihoněmeckými a později i nizozemskými bankovními domy, bylo možné velké finanční částky převádět i účetními prostředky, u nichž nebyla manipulace s drahým kovem nutná. Přesto zůstává po celé období raného novověku zachováno členění fyzicky vyráběných peněz na dvě funkčně odlišné skupiny:

1) Obchodní mince zlaté a stříbrné

V raně novověké češtině se pro ně používalo označení „hrubé mince“. Od středověku byl hlavní středoevropskou obchodní mincí zlatý dukát, ražený v neměnných metrologických parametrech. Až od druhé třetiny 16. století se v evropské ekonomice stávají významnou obchodní mincí stříbrné tolary. Pro obchodní mince (zlaté i stříbrné) platí, že jejich kupní síla je proměnlivá a není pevně stanovena ani bezprostředně při výrobě takových platidel. Odráží se v ní jak obecný vývoj cen drahých kovů a změny cenových poměrů mezi zlatem a stříbrem (proto bylo důležité, že se obchodní mince razily z obou drahých kovů), ale také směnný kurs jednotlivých lokálních měn. Ten byl ovlivňován nejen obsahem drahých kovů v „běžných mincích“, ale i hospodářskou silou každé země a vývojem politické situace. Nelze tedy například obecně říci, kolik platil v Čechách dukát v 16. století, protože platební síla této obchodní mince, vyjádřená v peněžních početních jednotkách, se v průběhu století měnila. Pro obchodní mince je charakteristické, že ne-

⁴ Petr VOREL, *Stříbro v evropském peněžním oběhu 16. – 17. století (1472–1717)*, Praha 2009, s. 165–172.

mají žádné „drobné“, pouze hmotnostní násobky či zlomky o stejné ryzosti (tj. dva půltolary a tolar obsahují stejné množství stříbra).

Obchodní mince představovaly jen určité konkrétní množství drahého kovu o přesně stanovené ryzosti a sloužily především jako předmět nadteritoriálního obchodu s drahými kovy. Proto byly raženy ze zlata i stříbra relativně vysoké ryzosti jen s malou příměsí mědi v řádu několika procent (ryzí kov se pro svou měkkost pro výrobu mincí nehodí). Byly pochopitelně využitelné i k běžnému placení; jejich aktuální kupní síla (v níž byly při platbě přijímány státními institucemi) byla úředně stanovována rozhodnutím panovníka či zemských sněmů a měnila se. Vzhledem k vysoké poptávce po obchodních mincích (u nichž nehrozilo nebezpečí devalvace a dalo se s nimi platit kdekoliv v Evropě) byly obvykle náklady na jejich pořízení v běžných směnárnách větší než úředně stanovená kupní síla. Pokud v nějaké oblasti docházelo k inflačnímu vývoji (např. na počátku Třicetileté války, ale i v jiných dobách), pak je obvykle míra této inflace sledovatelná růstem ceny obchodních mincí, vyjádřené v peněžních početních jednotkách.

2) Běžná platidla.

Není-li v písemných pramenech uvedeno jinak, je zpravidla vždy platba prováděna v tomto typu mincí. Pokud bylo zapotřebí nějak výslovně odlišit takou transakci od manipulace s obchodními mincemi, uvádělo se, že částka je placena „na minci obecně v zemi berné“, „na minci berné“ či jen prostě „na minci“. Pro běžná platidla je charakteristické, že jejich úředně stanovená platební síla byla vyšší než cena kovu v platidlu obsaženém. Proto měly raně novověké běžné mince nejčastěji podobu stříbrných ražeb o výrazně nižší ryzosti, než jaká byla obvyklá pro soudobé mince obchodní.

Rozdíl mezi úředně stanovenou kupní silou běžné mince a cenou kovu v minci obsaženého mohl být relativně malý, proto i v průběhu raného novověku mohlo docházet ke změnám kupní síly starších běžných mincí, ponechaných v oběhu jako zákonné platidlo. K tomu docházelo obvykle v dobách inflačních, kdy cena stříbra, vyjádřená v peněžních početních jednotkách, výrazně vzrostla. Často však běžné mince obsahovaly stříbra jen velmi malé množství, podstatně méně, než činila cena kovu ve vztahu k platební síle mince. Také u platidel vyrobených z jiného materiálu než z drahého kovu byla samotná hodnota použitého materiálu obvykle velmi nízká. Takové ražby, u nichž je rozdíl mezi cenou použitého kovu a úředně stanovenou platební silou velmi vysoký, nazýváme platidla kreditní.

K vyjádření hodnoty peněz se ve středověku často užívaly přímo hmotnostní jednotky drahých kovů (libra, marka či hřivna stříbra nebo zlata). Proto je základem názvu mnoha měnových početních systémů původní označení hmotnosti a také drobné peněžní početní jednotky odpovídají nižším hmotnostním jednotkám, i když v raném novověku už s původní hmotností vůbec nesouviselo. Nejznámějším příkladem měnového systému, kde se takto strukturovaná škála měnových jednotek zachovala až do moderní doby, byla britská libra a všechny librové systémy od ní odvozené v někdejších britských koloniích (1 libra = 20 šilinků = 240 pencí). Základní problém však představoval směnný kurs, neboť částky o stejném

nominálu (např. 100 liber) měly v různých měnových systémech odlišnou kupní sílu (100 liber měny amsterodamské představovalo jinou hodnotu než 100 liber měny anglické). Podobně užívalo mnoho měnových systémů stejné označení dalších měnových jednotek (šilink, groš, haléř, peníz apod.), přičemž platební síla konkrétních mincí téhož označení obvykle bývala v jiných měnových systémech odlišná a byla dána nejen obsahem drahého kovu, ale také směnným kursem mezi těmito lokálními měnami.

Samostatných měnových systémů bylo v raně novověké Evropě mnoho desítek.⁵ V obchodním světě proto činily problémy převody částek z jedné měny do druhé. Na základě politické dohody vznikaly dočasné měnové okruhy s pevně stanovenými přepočty lokálních měn, provázené obvykle i úmluvami o vzájemném přijímání běžných mincí ve stanovené nominální hodnotě. Takové dohody však měly jen dočasný charakter a přes několik významných pokusů o vytvoření společné měny alespoň ve střední Evropě nikdy v průběhu raného novověku nevznikl společný měnový prostor pro větší část kontinentu.⁶

V zahraničním obchodě, kde se manipulovalo s velkými objemy peněz, vyjádřených v různých lokálních měnách, se užíval přepočet dílčích měnových systémů prostřednictvím hrubých mincí; tedy prostřednictvím aktuální ceny toho kovu (zlata či stříbra), jehož cena byla na trhu v dané době stabilnější.⁷

Například v rámci baltského obchodu se na sklonku 16. století vypočítaly směnné kursy jednotlivých měn navzájem na základě ceny stříbrného tolaru v těchto měnách. K 1. lednu 1595 vypadal aktuální směnný kurs sedmi hlavních měn, užívaných pro vedení účtů v přístavu v Hamburku, následovně:⁸

⁵ P. VOREL, *Stříbro v evropském peněžním oběhu*, s. 67–68, Tab. 4: Hlavní peněžní početní jednotky užívané v Evropě v 16. – 17. století.

⁶ Thomas CHRISTMANN, *Das Bemühen von Kaiser und Reich um die Vereinheitlichung des Münzwesens. Zugleich ein Beitrag zum Rechtsetzungsverfahren im Heiligen Römischen Reich nach dem Westfälischen Frieden*, Berlin 1988; Lubomír NEMEŠKAL, *Snahy o mincovní unifikaci v 16. století*, Praha 2001; Petr VOREL, *Monetary Circulation in Central Europe at the Beginning of the Early Modern Age. Attempts to Establish a Shared Currency as an Aspect of the Political Culture of the 16th Century (1524–1573)*, Pardubice 2006.

⁷ Dennis O. FLYNN – Arturo GIRÁLDEZ, *Contextualizing Global Economic History. The Role of Silver*, in: Rainer GÖMMEL – Markus A. DENZEL (Hg.), *Weltwirtschaft und Wirtschaftsordnung*. Festschrift für Jürgen Schneider zum 65. Geburtstag, Stuttgart 2002, s. 101–114.

⁸ Křížový přepočet těchto sedmi měn k 1. 1. 1595 sestavil autor na základě vztahu jednotlivých měn k říšskému tolaru, který ve své tiskem vydané příručce zaznamenal hamburský účetní a učitel francouzštiny, bruselský rodák Goessens Passchier. Viz Goessens PASSCHIER, *Reduction und Vereinbarung Siebenerley Muentz Sorten, als von Reichs Taler mit Marck Luebisck, Pfund Flammisch Hambuirger, Pfund Flammisch Anthorffer, Pfundt Flammisch Amsterdamer, Florin oder Guelden zur Franckfort, Lisaboner Millereß und Dantziger Florin, sampt einer andern Reduction von Pfundt Schilling Pfennig Flammisch Hamburger Wehrung, mit abgemelten Sieberley Sorten Muentz nach eines jeden Landes Valuation*, Hamburg 1595.

	aktuální směnný kurs v příslušné měně						
měna	1 šilink ham- burské měny	1 marka lübecké měny	1 libra antverp- ské měny	1 libra amstero- damské měny	1 zlatý rýnský říšské měny	1 mil- reis lisa- bonské měny	1 zlatý polské měny
hamburská (1 šil. = 12 pf.)	1 šilink	2 šil. 8 pf.	14 šil. 8 pf.	14 šil. $4\frac{4}{23}$ pf.	4 šil. $5\frac{19}{37}$ pf.	16 šil. 8 pf.	4 šil. $8\frac{4}{7}$ pf.
lübecká (1 m. = 16 šil.; 1 šil. = 12 pf.)	- 6 šil.	1 marka	5 m. 8 šil.	5 m. 6 šil. $1\frac{1}{23}$ pf.	1 m. 10 šil. $9\frac{3}{37}$ pf.	6 m. 4 šil.	1 m. 12 šil. $3\frac{3}{7}$ pf.
antverpská (1 lib. = 20 šil.; 1 šil. = 12 pf.; 1 pf. = 12 hal.)	- 1 šil. 4 pf. $4\frac{4}{11}$ hal.	- 3 šil. 7 pf. $7\frac{7}{11}$ hal.	1 libra	- 19 šil. 6 pf. $9\frac{9}{23}$ hal.	- 6 šil. - $11\frac{25}{37}$ hal.	1 lib. 2 šil. 8 pf. $8\frac{8}{11}$ hal.	- 6 šil. 5 pf. $1\frac{5}{7}$ hal.
amsterodamská (1 lib. = 20 šil.; 1 šil. = 12 pf.; 1 pf. = 12 hal.)	- 1 šil. 4 pf. $8\frac{8}{11}$ hal.	- 3 šil. 8 pf. $7\frac{3}{11}$ hal.	1 lib. - 5 pf. 4 hal.	1 libra	- 6 šil. 2 pf. $7\frac{5}{37}$ hal.	1 lib. 3 šil. 2 pf. $9\frac{5}{11}$ hal.	- 6 šil. 6 pf. $1\frac{2}{7}$ hal.
říšská (1 zl. r. = 60 kr.; 1 kr. = 4 pf.)	- 13 kr. $1\frac{9}{11}$ pf.	- 35 kr. $3\frac{17}{33}$ hal.	3 zl. r. 17 kr. $1\frac{1}{3}$ hal.	3 zl. r. 13 kr. $\frac{4}{23}$ hal.	1 zlatý rýnský	3 zl. r. 44 kr. $\frac{32}{33}$ hal.	1 zl. r. 3 kr. $1\frac{5}{7}$ hal.
lisabonská (1 mlr. = 1000 r.)	- 60 r.	- 160 r.	- 880 r.	- $860\frac{20}{23}$ r.	- $267\frac{21}{37}$ r.	1 mil- reis	- $282\frac{6}{7}$ r.
polská (1 zl. = 30 gr.; 1 gr. = 12 hal.)	- 6 gr. $4\frac{4}{11}$ hal.	- 16 gr. $11\frac{7}{11}$ hal.	3 zl. p. 3 gr. 4 hal.	3 zl. p. 1 gr. $3\frac{15}{23}$ hal.	- 28 gr. $4\frac{20}{37}$ hal.	3 zl. p. 16 gr. $\frac{8}{11}$ hal.	1 zlatý

(použité zkratky: gr. = groš; hal. = haléř; kr. = krejcar; lib. = libra; m. = marka; mlr. = milreis; pf. = pfennig; r. = real; šil. = šilink; zl. p. = zlatý polský; zl. r. = zlatý rýnský)

Passchier ve svém kursovním lístku uváděl směnný kurs i na složité zlomky nejdrobnějších peněžních početních jednotek, což by bylo pochopitelně při běžném peněžním styku velmi nepraktické. Například částka $\frac{3}{37}$ pfeniku lübecké měny (použitá při stanovení směnného kursu vůči říšské měně) stejně neměla žádný ekvivalent v reálně obíhajících platidlech. Při převodech velkých částek však i tyto zdánlivě nicotné sumy hrály svou roli. Pokud bychom například při směně 10 tisíc zlatých rýnských říšské měny pro zjednodušení zaokrouhlili směnný kurs ze správného 1 zlatý rýnský říšské měny = 1 marka 10 šilinků $9\frac{3}{37}$ pfeniku lübecké měny jen o ony „nicotné“ $\frac{3}{37}$ pfeniku lübecké měny na 1 marku 10 šilinků 9 pfeniků, činila by kursovní ztráta, vzniklá tímto zaokrouhlením, celkem 4 marky 3 šilinky $6\frac{30}{37}$ pfeniku, a to už bylo docela dost peněz. Přitom částka 10 tisíc zlatých rýnských nebyla při mimořádném objemu baltského obchodu nijak závratnou sumou. Kupci, bankéři a směnárníci proto ve vlastním zájmu počítali převody peněžních částek, vedených v různých měnách, i v takto komplikovaných zlomcích peněžních

početních jednotek. Při hotovostní platbě se pak tyto drobné částky zaokrouhlovaly nebo vůbec nepočítaly.

Z Passchierova křížového přehledu směnných kursů pak vyplývá následující jednodušší přepočet přes směnný kurs stříbra, obsaženého v říšském tolaru, podle kterého se dalo mezi uvedenými sedmi měnami poměrně rychle orientovat: 33 šilinků lübecké měny = $5\frac{1}{2}$ šilinku hamburské měny = $7\frac{1}{2}$ šilinku antverpské měny = $7\frac{2}{3}$ šilinku amsterodamské měny = 74 krejcarů říšské měny = 333 portugalských realů = 35 grošů polské měny.

Takový přepočet se dal použít pro mezinárodní peněžní operace, kde se převáděly jen účetní částky v peněžních početních jednotkách; nemuselo se vůbec manipulovat s peněžní hotovostí. Pro domácí oběh se však přepočet přes obsah stříbra v tolaích či zlata v dukátech použít nedal, protože běžné mince měly vždy do jisté míry kreditní charakter, tj. jejich platební síla byla založena na politickém rozhodnutí a byla v plné výši prosaditelná jen na tom území, kam sahala politická moc vydavatele. Cizím mincím, které pronikaly do vnitřního měnového systému (pokud nebyly v rámci mezistátní měnové dohody uznány za plnocenné platidlo), byla přiznávána nižší platební síla, někdy odvozená právě od obsahu drahého kovu.

Vzhledem k pestré směsi mincí, užívaných v raném novověku k přímým platbám, proto představovalo užívání obecných peněžních početních jednotek nej-jednodušší cestu, jak vytvořit z této směsi fungující systém. Zjednodušeně řečeno, každé konkrétní mince, která byla uznávána jako „mince berná“ (domácí i zahraniční), byla stanovena konkrétní platební síla – tedy hodnota, vyjádřená v peněžní početní jednotce. Je běžné, že v jednotlivých evropských zemích neměly užívané peněžní početní jednotky vůbec žádný přímý ekvivalent v aktuálně ražených mincích; byly jen účetním nástrojem k vyjádření hodnoty.

V počítání peněz se však museli vyznat především sami jejich uživatelé. Proto ve velkých účetních komorách vznikaly již ve středověku praktické příručky, jak peníze počítat a převádět;⁹ od běžného rozšíření knihtisku v 16. století vycházely tyto informace i tiskem.¹⁰ Dobrý účetní se neobešel bez znalosti matematiky, resp. výuka matematiky v měšťanském prostředí partikulárních škol měla za cíl především naučit žáky, jak se zachází s penězi. Proto se ukázky různých peněžních transakcí, sestavených na základě aktuálních směnných relací, poměrně běžně objevují jako příklady v učebnicích matematiky.¹¹

⁹ Bishop FLEETWOOD, *A Historical Account of Coins*, in: *Chronicon-Preciosum or An Account of English Gold and Silver Money for Six Hundred Years Last Past*, New York 1969, s. 1–30 (reprint; první vydání London 1745); Norbert FURRER, *Münzvademeckum für den Umgang mit Kaspar Stockalpers Handels- und Rechnungsbüchern*, in: Gabriel IMBODEN – Louis CARLEN (Hg.), *Die Handels- und Rechnungsbücher Kaspar Jodok von Stockalpers. Vorträge des fünften internationalen Symposiums zur Geschichte des Alpenraums – Brig 1997, Brig 1999*, s. 135–153.

¹⁰ Row J. FOGO, *History of Book-Keeping*, in: Richard BROWN (ed.), *A History of Accounting and Accountants*, Washington, D. C. 2003, s. 93–170 (reprint; první vydání Edinburgh 1905).

¹¹ Adam RIESE, *Rechnung auf Linien und Federn*, Erfurt 1991 (reprint; první vydání Erfurt 1532). Pro české prostředí přináší základní souhrn pramenů tohoto typu Josef SMOLÍK, *Mathematikové*

Změny v platební síle obíhajících mincí domácích i zahraničních stanovovaly úřední vyhlášky a patenty; pro běžnou potřebu účetních a obchodníků však již od počátku raného novověku vycházely tištěné přehledy tzv. valvací mincí, doprovázených obvykle také ilustracemi, kde bylo možné poměrně rychle vyhledat úřední platební sílu zahraničních hrubých i běžných mincí, stanovenou na základě analýzy obsahu drahého kovu (viz ukázka valvace schaffhausenského kříkřejcaru v různých evropských měnách zde v obrazové příloze).¹² Tyto valvační tabulky však měly jen relativně krátkou platnost (protože zvláště v průběhu 16. století se měnové poměry rychle měnily) a navíc zachycují jen oficiální měnové relace, které se od běžné obchodní praxe lišily, a to zvláště v případě hrubých mincí (jejich tržní cena bývala vyšší, než platební síla úředně stanovená).

V českých zemích byl v průběhu raného novověku vývoj peněžních početních jednotek, se kterými se setkáváme v písemných pramenech, poměrně složitý. Některé hlavní prvky tohoto vývoje však zůstávají neměnné, proto je možné shrnout je v rámci tohoto stručného přehledu.

Základem raně novověkého peněžního početního systému byla měnová reforma krále Jiřího z Poděbrad roku 1469, kterou byla znovu zavedena pravidelná ražba pražských grošů, a to podle metrologických parametrů posledních ražeb Václava IV. z doby těsně před husitskými válkami. Od počátku husitských válek až do roku 1469 se v Čechách pravidelně stříbrné groše nevyráběly; razily se pouze drobné peníze a haléře, které platily v poměru 1 : 2. Jako peněžní početní systém však zůstala grošová měna zachována; většina účtů také byla vedena ve starším předhusitském měnovém systému: 1 kopa grošů = 60 grošů, 1 groš = 7 peněz (denárů) = 14 haléřů.

Groše i kopy grošů však byly převážně jen virtuálními jednotkami; hoto-
vostně se platilo v drobných mincích. Proto se v účetních pramenech z doby před rokem 1469 běžně setkáváme i s výminkami, týkajícími se fyzické podoby peněz, tj. zda má být příslušná částka uhrazena na „groších českých širokých se lvem“ (tj. ve starších stříbrných pražských groších) nebo „na minci obecně v zemi berné“ (tj. v drobných penězích a haléřích, přepočítávaných na groše a kopy ve výše uvedeném poměru). Tato dlouhodobá praxe, vynucená mnohaletou přestávkou ve výrobě grošových mincí, kterých byl v oběhu nedostatek, logicky vedla k inflačnímu znehodnocování drobných mincí. Proto nominálně stejná částka (např. 10 kop grošů) měla větší faktickou hodnotu, byla-li vyplacena 600 kusy starých stříbrných pražských grošů Václava IV., než když byla uhrazena 4 200 kusy aktuálně v Kutné

v Čechách od založení university Pražské až do počátku tohoto století, Část I. Od r. 1348–1622, Praha 1864 (zvláštní otisk studie z časopisu *Živa*).

¹² Pro tuto obrazovou přílohu byla použita reprodukce ze saské valvace z roku 1572 a z rakouské valvace z roku 1573. Viz Wolf STÜRMER, *Verzeichnis und Gepräge der groben und kleinen Münzsorten, welche die Kurfürsten, Fürsten und Stände des Oberen Sächsischen Kreises vermöge des Heiliges Reiches Münzordnung auf den Kreis- und Probationstagen verglichen haben*, Leipzig 1572 (reprint Berlin 1979; 2. Aufl. 1981) a Caspar STEINHOFER, *Verzeichnis und Gepräge der groben Münzsorten*, Wien 1573 (Österreichische Nationalbibliothek Wien, sign. Sd 34 B 28).

Hoře jednostranně ražených peněz (denárů), byť toto množství drobných mincí účetně dávalo stejnou částku (4 200 denárů děleno sedmi = 600 grošů; 600 grošů děleno šedesáti = 10 kop grošů).

Zároveň s obnovením ražby stříbrných grošů byly tedy starší drobné mince vůči novému groši devalvovány o 50 %, respektive skutečně raženému stříbrnému groši byla stanovena kupní síla 14 „starých“ peněz, zatímco groši jako peněžní početní jednotce zůstala původní hodnota 7 „starých“ peněz. Pro odlišení pražských grošů jako ražené mince od peněžní početní jednotky byly proto zavedeny odlišné názvy; pro fyzickou podobu pražského groše se začalo užívat označení „groš bílý“ nebo „groš český“ (= 7 denárů českých = 14 haléřů českých); pro peněžní početní jednotku „staré“ měny z doby před rokem 1469 se začalo užívat označení „groš míšeňský“ (= 7 denárů míšeňských = 14 haléřů míšeňských). Směnný poměr mezi nimi byl tedy stanoven 1 groš český = 2 groše míšeňské a zůstal neměnný po více než dvě a půl století, kdy se v českých účetních prameňech s peněžní početní jednotkou „kopa grošů míšeňských“ běžně setkáváme.¹³

Slovo „míšeňský“ v názvu nové české peněžní početní jednotky nemělo vůbec nic společného se skutečnými groši, raženými v sousedním Sasku (respektive v Markrabství míšeňském, kde vládli saští Wettinové). Tehdy fyzicky vyráběné míšeňské groše včlenil král Jiří do obnovovaného českého měnového systému (jako jedinou zahraniční minci) a stanovil jim platební sílu $\frac{6}{7}$ nově raženého pražského groše (tedy 6 denárů českých).

I když v roce 1469 byl termín „groš český“ či „groš bílý“ zaveden pro skutečně raženou minci, která měla fyzickou podobu pražského groše, v době jagellonské začala směnná hodnota pražských grošů, vyjádřená v drobných mincích, postupně růst. Skutečně ražený pražský groš tak ve dvacátých letech 16. století ve skutečnosti platil 9 denárů českých (bílých peněz), zatímco termín „groš český“ se stal jen peněžní početní jednotkou, ekvivalentem 7 denárů českých, podobně jako „groš míšeňský“ byl účetní polovinou této částky (3 denáry 1 haléř český = 7 haléřů českých = 7 denárů míšeňských = 14 haléřů míšeňských).

Až do třicátých let 16. století však byla měnová situace v Čechách relativně jednoduchá. Hlavní součást peněžního oběhu tvořily stříbrné ražby kutnohorské, tj. pražské groše, bílé peníze (denáry) a malé peníze (haléře). Termín „groš český“ se stal jen peněžní početní jednotkou, rovnou 14 haléřům, zatímco reálná platební síla fyzicky obíhajícího pražského groše (označovaného jako „groš český široký“) postupně stoupala ze 14 haléřů (1469) až na 18 haléřů (1530).

Počátkem třicátých let 16. století se však již začínaly v měnovém systému výrazněji projevovat důsledky vzniku česko-rakousko-uherského soustátí (1526), jehož vládce král Ferdinand I. Habsburský nijak neskryval, že usiluje v těchto ze-

¹³ Podrobně k tomuto tématu, včetně vyhodnocení starších interpretací, viz Petr VOREL, „Groše české“ a „groše míšeňské“ jako početní jednotky 15. až 18. století, in: Eduard ŠIMEK (ed.), Dokumentace a prezentace dějin české mince a měny grošové doby v našich muzeích. Sborník příspěvků ze semináře numismatiků, Pardubice 22. – 23. října 1998, Praha – Pardubice 2002, s. 57–68.

mích o vytvoření společného měnového prostoru. V Čechách se tato vývojová tendence projevila jak přílivem mincí, vyráběných v rakouských dědičných zemích, tak i nutností přizpůsobit nové situaci peněžní početní systém. Nově vznikající centrální vládní instituce v čele s českým oddělením dvorské komory (a po nich i nižší úrovně státní fiskální správy) začaly totiž pro svou účetní evidenci užívat vedle českého i měnový systém rakouský.

V matematické příručce Ondřeje Klatovského, vydané v roce 1530 v Norimberce,¹⁴ máme zachován zajímavý doklad o tehdejším přepočítávání české měny na měny sousední. Soudobá čeština neznala dnešní pojem „měna“; v tomto významu užívá termín „mince“; tedy mluví-li o částkách, vyjadřovaných v peněžních početních jednotkách české měny, hovoří o částkách „v minci české“. Autor pracuje výhradně s peněžními početními jednotkami a nezohledňuje reálnou platební sílu konkrétních mincí.¹⁵ Právě proto je jeho doklad o aktuálních měnových relacích v roce 1530 poměrně důležitý, neboť do učebnice zařadil (a na konkrétních příkladech použil) údaje, které se v účetních komorách prakticky používaly.

česká měna	1 kopa (grošů míšeňských) = 30 grošů bílých (českých) = 60 grošů malých (míšeňských); 1 groš bílý (český) = 2 groše malé (míšeňské) = 7 peněz bílých; 1 peníz bílý (denár český) = 4 haléře (míšeňské)
norimberská měna	1 libra = 30 penízů = 60 haléřů; groš = 7 penízů = 14 haléřů
míšeňská měna	1 groš míšeňský = 2 groše mečové = 12 penízů = 24 haléřů; stará kopa = 20 grošů míšeňských; 1 kopa = 60 grošů míšeňských
rakouská a solnohradská měna	1 šilink = 30 penízů = 60 haléřů; 2 šilinky = 15 krejcarů; 1 krejcar = 4 peníze = 8 haléřů
bavorská a švábská měna	1 šilink = 30 penízů = 60 haléřů; 1 krejcar = 7 haléřů; 4 krejcare = 1 pac [batzen] či ryblar
uherská měna	1 peníz uherský (nemá vyšší peněžní početní jednotku, používán zlatý rýnský v poměru 1 zlatý rýnský = 100 peněz uherských)

Jako základ vzájemného srovnání kupní síly těchto středoevropských měn použil Klatovský tehdy běžný a v celé oblasti užívaný zlatý rýnský. Z porovnání jeho údajů vychází následný ekvivalent v jednotlivých lokálních měnách:

¹⁴ Ondřej KLATOVSKÝ, *Nové knížky vo počtech na cifry a liny, při tom některé velmi užitečné regule a exempla mince rozličné, podle běhu kupeckého a užitečně sebraná*, Norimberk 1530.

¹⁵ Pouze v případě v našich končinách nejběžnější zlaté mince (dukátu) upřesňuje jeho aktuální kupní sílu ve srovnání se zlatým rýnským: 1 zlatý rýnský = 8 šilinků rakouských, 1 zlatý uherský [dukát] = 11 šilinků rakouských.

	zlatý rýnský
česká měna	24 grošů bílých (českých) = 4 orty = 168 penízů českých
norimberská měna	36 grošů = 8 liber 12 penízů = 252 penízů norimberských
míšeňská měna	21 grošů míšeňských = 252 penízů míšeňských
rakouská a solnohradská měna	8 šilinků = 60 krejcarů
bavorská a švábská měna	7 šilinků = 15 paců [tj. batzenů, – pozn. aut.]
uherská měna	100 penízů uherských

Na počátku vlády krále Ferdinanda I. (v letech 1531–1532) pak proběhl první pokus o sjednocení měnových poměrů v českých a v rakouských zemích, neboť čeští stavové vznášeli námitky, že česká měna je při vzájemných převodech v rakouských účetních komorách podhodnocována. Z podnětu českých stavů pak pověřená komise provedla metalurgickou analýzu mincí, které byly předmětem zkoumání, připravila návrh jejich vzájemného směnného poměru, vycházejícího z obsahu drahých kovů. Tento návrh, který je někdy vydáván za reálné směnné poměry v rámci vznikajícího soustátí, však nebyl v praxi realizovatelný, protože nezohledňoval panovnický regál, tj. určité nadhodnocení běžných mincí (nad výrobní náklady a cenu drahého kovu), které bylo ziskem panovnické komory, vyplývajícím z mincovních práv.¹⁶

Ve skutečnosti probíhalo postupné sjednocování měnových systémů zhruba dvě desítky let. Ve čtyřicátých letech 16. století již de facto proběhlo sjednocení běžných mincí českých a rakouských. Aktuálně raženému pražskému groši byla stanovena pevná platební síla 3 krejcarů rakouské měny; české drobné mince byly dobře použitelné v rakouském měnovém systému, neboť bílý peníz platil $\frac{1}{3}$ krejcaru a halěr (malý peníz) $\frac{1}{6}$ krejcaru. Hlavní domácí mince (pražský groš) se tak stala integrální součástí měnového systému rakouského (jako třikrejcar), zatímco pro domácí měnový systém byla obtížně přepočítatelná (pražský groš platil $\frac{9}{7}$ groše českého, tj. 1 groš český 2 denáry).

Krátkým intermezzem v procesu měnové integrace, postupně prosazované králem Ferdinandem I. od počátku jeho vlády, se stala dohoda o měnové reformě, uzavřená mezi českými stavy a panovníkem v rámci politického vyjednávání po rozkladu stavovského odboje roku 1547. Král Ferdinand v té době dočasně ustoupil stavovským požadavkům a souhlasil s metrologickou úpravou pražského groše. Obsah stříbra v této minci byl snížen a její platební síla fixována ve výši 7 denárů, což odpovídalo domácí měnové jednotce „groš český“. Tato nová česká mince, nazývaná „groš pražský lehký“, však byla v Kutné Hoře ražena jen několik měsíců.

¹⁶ Petr VOREL, *Od pražského groše ke koruně české 1300–2000. Průvodce dějinami peněz v českých zemích*, Praha 2004², s. 120–188 (rozšířené a doplněné vydání; zde i podrobnější faktografické údaje pro níže zmiňovaný vývoj do roku 1619).

Již počátkem roku 1548 byla její výroba zastavena, čímž byla v Čechách na řadu let zcela přerušena pravidelná výroba běžných mincí středních hodnot.

V důsledku tohoto výpadku v produkci mincí grošového typu byl domácí peněžní oběh v průběhu padesátých let 16. století rychle zaplněn mincemi krejcarových nominálů, raženými jak v mincovnách rakouských, tak v mincovnách jihoňmeckých a severošvábských; tj. v těch oblastech, které z různých důvodů (politických i ekonomických) dodávaly do peněžního oběhu mince ražené dle II. říšského mincovního řádu z roku 1551 či tyto říšské mince napodobující.

Zmatky v českém peněžním oběhu, které v důsledku těchto událostí nastaly, navrhl panovník vyřešit měnovou reformou, v jejímž důsledku by české vládní ražby převzaly nominálovou strukturu mincí rakouských tak, jak je ve svých dědičných zemích upravil v rámci III. říšského mincovního řádu z roku 1559 sám Ferdinand I. Tento návrh byl českou stavovskou obcí akceptován a od roku 1561 započala v českých vládních mincovnách výroba běžných mincí krejcarového systému. V oběhu však zůstávaly dále i starší české mince a v účetní evidenci se souběžně používaly oba peněžní početní systémy, jak český (počítající na kopy a groše), tak rakouský (počítající na zlaté rýnské a krejcare).

Oba měnové systémy se tak fakticky spojily a jejich směnný kurs zůstal od té doby neměnný v poměru 6 : 7 (tj. 6 kop grošů míšeňských = 7 zlatých rýnských). V tomto poměru se také později (až do počátku 18. století) běžně převáděly pohledávky vedené v kopách grošů českých či míšeňských na zlaté rýnské a krejcare.

Úplnému sjednocení českých a rakouských měnových systémů v rámci probíhající širší středoevropské měnové unifikace, ke které reforma z roku 1561 jednoznačně směřovala, zabránila měnová reforma českých stavů, jejíž příprava byla zahájena krátce po smrti císaře Ferdinanda I. Tato reforma se připravovala několik let a v účinnost vstoupila roku 1573. Znamenala obnovení samostatné české grošové měny, kterým se Království české vyčlenilo z procesu středoevropské měnové unifikace (který byl do jisté míry oprávněně vnímán jako příčina měnových zmatků).

Nově zavedené mince české grošové měny odpovídaly peněžním početním jednotkám zemské měny, což bylo pro potřeby peněžního oběhu velmi praktické. Tento stav se podařilo stavovské reprezentaci beze změny zachovat až do Třicetileté války. Zůstal také zachován fixní přepočít krejcarové měny rakouské a grošové měny české (3 groše české = 7 krejcarů), i když se návrh na posílení české měny vůči krejcarové měně rakouské (tj. stanovení nižší platební síly rakouských mincí v Království českém podle reálného obsahu stříbra, podobně jako tomu bylo u jiných zahraničních běžných mincí) dostal až na jednání českého zemského sněmu roku 1615. Tato politika stavů, která se výrazně projevovala i ve změnách jejich fiskální a daňové strategie,¹⁷ směřovala k oddělení obou měnových systémů a zavedení pohyblivého směnného kursu, podobně jako tomu bylo vůči jiným za-

¹⁷ Petr VOREL, *Měnová a fiskální strategie českých stavů v letech 1609–1619. Referát na vědecké konferenci „Majestát Rudolfa II.“*, HÚ AV ČR Praha 23. 9. 2009 (v tisku).

hraničním měnám. Počátek Třicetileté války, následné inflační zhroucení celého měnového systému a politicky prosazená unifikace měny podle rakouského vzoru však tento trend zcela zvrátily.

Dřevořezné ilustrace tříkrejcaru z roku 1563, raženého ve švýcarském Schaffhausenu. V saské valvací z roku 1572 byla této minci stanovena platební síla 10 pfeniků míšeňské měny či 1 šilink 2 pfeniky lübecké měny; podle rakouské valvace z roku 1573 měla tatáž mince platit 2½ krejcaru rakouské (říšské) měny.

Příloha 1: Vzájemné přepočty měnových systémů užívaných v Čechách v letech 1469–1619

název měnové jednotky	ekvivalent v předchozí, soudobé či následné jednotce	dobu užívání v písemných pramenech
<i>denár</i> (zpravidla „denár český“)	1/7 groše českého 2/7 groše míšeňského 1/3 krejcaru	viz kopa grošů českých
<i>groš český</i> = <i>groš bílý</i>	2 groše míšeňské 2 1/3 krejcaru	viz kopa grošů českých
<i>groš míšeňský</i> = <i>groš malý</i>	1/2 groše českého 1 1/6 krejcaru	viz kopa grošů míšeňských
<i>haléř</i> (zpravidla „haléř míšeňský“)	1/4 denáru české grošové měny	do Třicetileté války
<i>kopa</i> (bez bližšího určení)	v 16. až 18. století zpravidla kopa grošů míšeňských	od poloviny 16. do počátku 18. století
<i>kopa grošů českých</i>	2 kopy grošů míšeňských 140 krejcarů	pro reálné mince (pražské groše) užíváno od roku 1469; jako měnová početní jednotka cca od roku 1490 do počátku 17. století (výjimečně i později do počátku 18. století)
<i>kopa grošů míšeňských</i>	1/2 kopy grošů českých 70 krejcarů tolar (jako měnová jednotka, nikoli ražená mince!)	od roku 1469 do počátku 18. století
<i>krejcar</i>	3/7 groše českého 6/7 groše míšeňského	viz zlatý rýnský
<i>tolar</i> (jako měnová jednotka, nikoli ražená stříbrná mince!)	70 krejcarů kopa grošů míšeňských	od 70. let 16. století do Třicetileté války
<i>zlatý rýnský</i> (jako měnová jednotka, nikoli ražená zlatá mince!)	60 krejcarů 6/7 kopy grošů míšeňských	od poloviny 16. století do poloviny 18. století

Příloha 2: Vztah mezi peněžními početními jednotkami a reálně raženými českými mincemi v letech 1469–1619

a) peněžní početní systém české grošové měny (1469–1561, 1573–1619)

1 groš český = 2 groše míšeňské = 7 denárů českých = 14 haléřů českých = 14 denárů míšeňských = 28 haléřů míšeňských

název peněžní početní jednotky	ekvivalent v ražených mincích
groš český (bílý)	cca do roku 1490 pražský groš (později platební síla této mince roste); roku 1547 krátce ražen groš pražský lehký ; v letech 1573–1619 ražen groš bílý
groš míšeňský (malý)	až do roku 1577 jen peněžní početní jednotka bez ekvivalentu v domácí ražené minci; v letech 1577–1619 ražen groš malý
denár český	po celou dobu (1469–1619) ražen peníz bílý
haléř český = denár míšeňský	po celou dobu (1469–1619) ražen peníz malý (černý)
haléř míšeňský	po celou dobu jen početní jednotka bez ekvivalentu v domácí ražené minci, fyzicky splatná v cizích drobných mincích

b) peněžní početní systém české krejcarové měny (1561–1573)

zlatý rýnský = 60 krejcarů = 180 denárů českých = 360 haléřů českých = 720 haléřů míšeňských

název peněžní početní jednotky	ekvivalent v ražených mincích
zlatý rýnský	v letech 1561–1573 ražen zlatník (mince o nominální hodnotě 60 krejcarů) a jeho díly (1/2 zlatník = 30 krejcarů, 1/6 zlatníku = 10 krejcarů)
krejcar	v letech 1561–1573 ražena mince téže nominální hodnoty (krejcar) a jeho dvojnásobek (dvoukrejcar)
denár český	po celou dobu (1469–1619) ražen peníz bílý
haléř český = denár míšeňský	po celou dobu (1469–1619) ražen peníz malý (černý)
haléř míšeňský	po celou dobu jen početní jednotka bez ekvivalentu v domácí ražené minci, fyzicky splatná v cizích drobných mincích

Summary:

Money and monetary calculation units in the 16th century

The author defines the term “monetary calculation unit” in the economic context of the Early Modern Times and explains why, until the 16th century, this virtual concept was of exceptional importance. The specific use of monetary calculation units in the economic system of the time is explained taking as an example a unique preserved Hamburg exchange-rate table dating from 1595. The article then systematically summarises the development of monetary calculation units and their usage in Bohemia from the end of the 15th century to the beginning of the 17th century. The study also features examples of period summaries of the payment power of foreign coins dating from the 1570s and concise tabular summaries of Bohemian monetary calculation units and their equivalents in the physical coins minted between 1469 and 1619.

translated by Skřivánek s.r.o.

